

А. А. ПОКОТІЛОВ, В. В. СИТНИК (ДІТ)

ФОРМУВАННЯ ТРАНСПОРТНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Запропоновано шляхи формування транспортної системи та її вплив на трансформацію паливно-енергетичного комплексу України в умовах становлення сучасного ринкового господарства.

Предоставлены пути формирования транспортной системы ее влияние на трансформацию топливно-энергетического комплекса Украины в условиях становления современного рыночного хозяйства.

Ways of formation of the transport system have been provided its influence on the transformation of fuel & power generation complex of Ukraine in the conditions of establishment of modern market economy.

Розвиток транспортної системи та її ефективність в умовах становлення сучасного ринкового господарства України має важливе значення не тільки для економіки в цілому, але, зокрема, й для формування паливно – енергетичного комплексу.

У сучасних умовах необхідно здійснювати трансформацію паливно-енергетичного комплексу в напрямі зменшення значної частини енергоносіїв, що імпортується, в цілях захисту своїх енергетичних і економічних інтересів.

Проведений загальний аналіз структур енергоспоживання в найбільш характерних країнах світу дає можливість зробити оцінки структури паливно-енергетичного балансу (ПЕБ) України. Основним первинним ресурсом в енергетиці нашої країни є природний газ (44,6 %). До 1985 р. в ПЕБ переважало вугілля, частина споживання якого складала 40...50 %. На перший погляд, дивним і нелогічним є те, що в умовах України з її великими покладами і значними обсягами видобутку вугілля показники його абсолютного споживання і частина в ПЕБ стабільно зменшувалися, починаючи з 1975 р. І це в той час, коли вугілля впродовж всієї історії України за обсягами видобутку завжди було домінуючим енергоресурсом. Така домінанта особливо чітко виявилася в останнє десятиліття, коли видобуток природного газу в Україні скоротився до 18 млрд м³, а нафти – до 4 млн т.

З погляду енергетичної безпеки вугілля є достатньо надійним паливом. У світі є значні запаси вугілля, і джерела поставок диверсифіковані. Поставки здійснюються з політично стабільних регіонів. Світова інфраструктура добре розвинена; вугілля можна зберігати, і організація нових поставок не викличе проблем. Досвід першої і другої нафтової кризи

довів, що ціни на вугілля у меншій мірі реагували на підвищення цін на нафту, ніж у разі природного газу. З погляду визначення майбутньої ролі вугілля як енергоносія в енергозабезпеченні України важливо оцінити головні чинники, які зумовили вказані вище тенденції світового енергоспоживання. Практично кожний з енергоносіїв має технологічну нішу, де його використання є переважаючим або навіть винятковим. Характерні приклади – це споживання нафтопродуктів в автомобілях, сільськогосподарській і військовій техніці, коксу – в чорній металургії, природного газу – в побуті тощо. За своєю місткістю ці ніші дуже розрізняються. Найбільшою є «нафтова ніша», якраз завдяки її появі в 30-х рр. ХХ століття відбулося стрімке зростання споживання нафтопродуктів з 450 млн т у 1940 р. до 5 000 млн т у п. у 2000 р., або майже в 12 разів. За 30-річний інтервал частина нафти в світовому енергобалансі зросла з 14 % в 1940 р. до 42 % в 1970 р. (у 3 рази).

Для всіх інших енергоносіїв ніші безальтернативного (переважаючого) використання значно менше. Тому, незважаючи на існування вказаних областей переважаючого споживання енергоресурсів, велика частина ринку їх використання є конкурентною. У цьому відношенні найхарактерніші області – це виробництво електроенергії і тепла, для яких достатньо успішно бути застосовані технології, які використовують усі без винятку енергоресурси.

Таким чином, на світовому конкурентному ринку паливних ресурсів вугілля упевнено займає перше місце за обсягом використання. Таке положення зумовлене головним чином низькими цінами на нього (порівняно з цінами на нафту і природний газ), але істотний вплив

мають також стабільність цін на вугілля, його великі поклади, можливість постачання за імпортом з багатьох джерел. Останні властивості забезпечують надійне функціонування об'єктів енергетики і інших споживачів, які використовують вугілля як енергоносія.

Після проголошення незалежності, виходячи з інтересів енергетичної і національної безпеки, необхідно було здійснити трансформацію паливних балансів України у напрямі значного зменшення частини енергоносіїв, що імпортуються, – природного газу і нафтопродуктів. По нафтопродуктах це відбулося, бо їх практично неможливо одержати у борг. Природний газ споживачі одержують без попередньої оплати, беруть його в борг, який, як правило, не повертають. Тому в своїй переважній більшості споживачі не турбуються про скорочення обсягів і підвищення ефективності використання газу. Крім того, газове паливо є екологічно чистим, його з готовністю використовують, не маючи проблем з екологічними службами.

Такі основні чинники, які призвели до парадоксальних пропорцій в паливних балансах України, коли один енергоресурс (природний газ), 75 % якого імпортується виключно з території однієї країни (Росія), за обсягами споживання займає перше місце (45 % в загальному споживанні первинних ПЕР).

Вказана ситуація є продуктом (точніше, непорозумінням) перехідного періоду, вона повинна бути як найскоріше виправлена. Дійсно, імпортуючи великі обсяги природного газу з території Росії, Україна ставить себе в енергетичну і економічну залежність від країни – експортера. Зараз ми розраховуємося за природний газ з Росією за ціною 80 дол. США, тоді як Франція на тій же самій межі Росія-Україна фактично платить 28 дол. США за тисячу куб. м. Річ у тому, що до Франції газ постачається з 4-х незалежних джерел, один з них – танкерні поставки газу в зрідженому стані, обсяги споживання природного газу у Франції навіть зараз майже удвічі менше, ніж в Україні. Тому при спробах підвищення ціни на газ ця країна може замінити постачальника, чого Україна зробити не зможе. Україна вже давно випробувала б на собі весь тягар економічного диктату постачальника-монополіста, якби по відношенню до Росії сама не була монополічним транзитором російського газу до Західної Європи.

Але якщо Росія почала енергійні дії для позбавлення монополізму України у сфері транзиту свого газу і буде обхідні газопроводи через Білорусь і до Туреччини по дну Чорного

моря, то Україна нічого не робить для захисту своїх енергетичних і економічних інтересів, зокрема, шляхом скорочення монопольного імпорту енергоносіїв і збільшення обсягів видобутку власного палива.

Не можна не враховувати також той чинник, що скорочення власного видобутку палива і збільшення його імпорту погіршують соціальну ситуацію, зменшують кількість робочих місць, збільшують безробіття і відповідні соціальні витрати, тобто погіршують загальний соціально-економічний стан країни. Жодна країна світу, за винятком України, не будує свою енергетичну стратегію на паливі, що імпортується, ігноруючи власні енергоносії. Тільки в Україні існує така ситуація, коли обсяги споживання природного газу (що переважно імпортується) в 1,7 рази більше обсягів споживання вугілля (переважно власного видобутку).

Як наслідок, частина дорогого природного газу, що імпортується, в ПЕБ України, удвічі більше його частини в світовому ПЕБ (45,5 і 22,8 % відповідно).

Проведений аналіз структури енергоспоживання найбільш характерних (у т.ч. промислово розвинених) країн світу свідчить про те, що структура ПЕБ в Україні є необґрунтованою, економічно недоцільною і навіть загрозовою для її енергетичної й економічної безпеки.

У енергоспоживанні України необхідно збільшити обсяги і частку вугілля (за рахунок зменшення частини природного газу, через те, що таке збільшення може бути (як мінімум, на перших порах); забезпечене за рахунок зростання власного видобутку. Якщо виявиться, що після досягнення певного рівня, подальше збільшення обсягів видобутку економічно необґрунтоване, зростання споживання вугілля частково можна буде забезпечити його імпортом, оскільки світовий ринок вугілля конкурентний, йому не загрожує монополізація. Така трансформація ПЕБ України не тільки оздоровить загальну економічну і соціальну ситуацію в країні, а також знизить валютне навантаження на економіку.

В умовах обмеженості валютних ресурсів для імпорту енергоносіїв і можливостей диверсифікації їх поставок це є об'єктивною передумовою для підвищення ролі вугільної галузі в підтримці енергетичної безпеки держави на належному рівні, забезпечення певного маневру в постачанні енергоресурсів до України у разі зміни ситуації на світовому енергетичному ринку. Проте відсутність чітких, кількісно визначених і законодавчо закріплених вимог щодо забезпечення необхідного рівня енергетич-

ної безпеки держави, збитковість діючих вугільних шахт, потреба, що щорічно росте, в їх державній фінансовій підтримці, зумовлюють відому невизначеність ситуації щодо стратегічного розвитку галузі. Тому у новому варіанті стратегічного розвитку вугільної промисловості метою є стабілізація стану і подальше забезпечення стійкого розвитку галузі для підвищення рівня енергетичної безпеки держави. Економічні пріоритети галузі базуються на поєднанні вимог енергетичної безпеки і принципів ринкової економіки.

На кінець 2002 р. в галузі було зайнято понад 391 тис. працюючих, з них близько 256 тис. – робітники з видобутку вугілля, вартість основних фондів складала майже 40 млрд грн. Загальна встановлена потужність з видобутку вугілля складала 98,8 млн т, по збагаченню вугілля – близько 140,0 млн т на рік, обсяг видобутку вугілля в 2002 р. склав 81,8 млн т, зокрема 42,2 млн т – енергетичного і 39,6 – коксівного.

За останні роки у вугільній галузі подолана тенденція до спаду виробництва, покращали деякі техніко-економічні показники роботи галузі, але разом з цим спостерігаються і негативні явища, які пов'язані з фінансовим станом шахт. У 2002 році 143 вугледобувних підприємств (понад 84,6 % від загальної кількості) були збитковими. У цілому по галузі протягом останніх 5 років витрати з собівартості вугільної продукції покривалися за рахунок виручки від її реалізації на 80...93 %.

Кредиторська заборгованість галузі на кінець 2002 року складала близько 11,3 млрд грн, дебіторська – майже 4,9 млрд грн. Продовжують знаходитися на балансі підприємств вугільної промисловості об'єкти соціальної сфери загальною вартістю 5,2 млрд грн, де працює 42 тис. чол. Фактичні збитки від їх обслуговування складають понад 166 млн грн.

Основними чинниками, які зумовлювали низьку ефективність функціонування галузі впродовж останнього десятиліття і впливали на збитковість більшості шахт, були:

- чинники об'єктивного характеру,
- пов'язані з ускладненням гірничо-геологічних умов відпрацювання запасів – збільшення глибини й ускладнення умов залягання вугільних пластів, висока газоносність, погіршення якості запасів тощо;
- чинники, пов'язані із загальноекономічними умовами і труднощами перехідного періоду – високий рівень неплатежів і взаємозаборгованості між постачальниками і споживачами вугілля, бартер розрахунків, міжгалузеві дис-

пропорції цін, недосконалість системи державного кредитування вугледобувних підприємств, зниження життєвого рівня шахтарів і посилення соціальної напруги у вугледобувних регіонах (страйки, послаблення дисципліни) тощо.

– чинники, пов'язані з суб'єктивізмом управлінських рішень, які приймаються як на державному, так і на галузевому рівнях – різке скорочення обсягів державної підтримки вугледобувних підприємств, нераціональне витрачання коштів державної підтримки, неприпустимо малі обсяги капітальних вкладень на відтворення, низький рівень використання цих потужностей, передчасне руйнування державних служб матеріально-технічного постачання і збуту вугільної продукції, «тіньові» операції і т. п.

– регіональні чинники – відсутність на регіональному рівні управління достатніх важелів впливу на поточний стан і розвиток галузі, занедбаність соціальної сфери в шахтарських містах і відсутність в місцевих бюджетах достатніх коштів на її належне утримання і розвиток, несприятливі екологічні умови, відсутність альтернативних робочих місць і т. п., викликають міграцію населення з шахтарських міст і селищ, створюють загрозу дефіциту робочої сили.

Висновки

Економічні розрахунки, виконані на основі порівняння повних витрат за альтернативними варіантами енергозабезпечення країни, переконливо показують, що в Україні підвищення рівня енергетичної безпеки за рахунок збільшення обсягів видобутку власного вугілля не суперечить принципу економічної доцільності. Тобто з погляду інтересів національної економіки доцільно:

– надавати державну підтримку і продовжувати роботу навіть глибоко збитковим шахтам, ніж їх достроково закрити й імпортувати енергоресурси;

– будувати нові шахти і видобувати власне вугілля, навіть з сучасними обсягами державних дотацій, ніж імпортувати енергоносії.

Цей висновок стає ще переконливішим, якщо врахувати наявність значних внутрішніх резервів підвищення ефективності роботи вугледобувних підприємств і потенційних можливостей збільшення рівня їх самодостатності без залучення значних обсягів інвестицій.

На розвиток негативних процесів в ПЕК України впливають також нестабільність, низька якість та конкурентоспроможність продукції, фізичний знос та моральне старіння основ-

них виробничих фондів, процеси капіталоутворення та інвестування.

У цих умовах об'єктивно необхідно підвищити роль вугільної галузі на поєднанні вимог енергетичної безпеки і принципів ринкової економіки. Серед основних чинників, які зумовили низьку ефективність функціонування вугільної галузі є регіональні чинники, зокрема, недосконалий розвиток транспортної системи регіону. Що маєтись на увазі? Східний вугільний регіон України практично не включений до регіональної схеми транспортних сполучень держав співдружності на період до 2010 року з урахуванням формування міжнародних транспортних коридорів (панєвропейських та євразійських транспортних зв'язків). Це суттєво впливає на розвиток узгодженої транспортної політики, взаємодії різних видів транспорту, оптимізації транзиту, вдосконалення транспортних технологій, узгодження розвитку транспортного машинобудування, формування системи регіонального регулювання економічної діяльності господарчих суб'єктів.

Не менш важливим регіональним чинником є недостатні внутрішні та іноземні інвестиційні ресурси. Підвищення інвестиційної привабливості Східного вугільного регіону України суттєво залежить від можливості його включення до концепції узгодженої транспортної політики держав – учасників СНД на період до 2010 року.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Енергетична безпека України: чинники впливу, тенденції розвитку. Вид-во Національної академії наук України.
2. Лукинов И. Инвестиционная политика в стабильном экономическом развитии // Экономика Украины. – 1999. – № 10. – С. 4–9.
3. Концепция согласованной транспортной политики государств-участников СНГ на период до 2010 года. М. – 2003.
4. Шидловський А. К. Прогнозування розвитку енергетики та енергозабезпечення України з позицій енергетичної безпеки. Енергетична безпека України: Чинники впливу, тенденції розвитку / А. К. Шидловський, М. М. Кулик. – К. 1998. – С. 38–54.

Надійшла до редколегії 23.06.2005.